

ANTON HUZ

<https://orcid.org/0000-0002-2076-2518>

Państwowy Uniwersytet w Mariupolu / Uniwersytet Gdański

*Najwyżej zatwierdzone rozporządzenie Komitetu Ministrów
„W sprawie trybu cenzurowania rękopisów kazań wygłaszanych
w kościołach rzymskokatolickich” jako instrument kontroli
Kościoła rzymskokatolickiego w Imperium Rosyjskim*

Poznanie historii Kościoła rzymskokatolickiego na przestrzeni dziejów byłoby niemożliwe bez badań nad ramami prawnymi, które określały jego status i wpływały na jego funkcjonowanie. W tym kontekście przedmiotem zainteresowania są XIX-wieczne dokumenty prawne dotyczące Kościoła w Imperium Rosyjskim.

Począwszy od końca XVIII w. Kościół rzymskokatolicki w państwie rosyjskim wszedł w nowy etap powiązany z gruntownymi zmianami jego administracyjno-terytorialnego statusu i struktury. Do rozbiorów Polski, która była państwem z przeważającą liczbą ludności katolickiej, Kościół rozwijał swoją działalność, wzmacniał wpływy i znacząco oddziaływał na życie społeczne¹. Tymczasem, gdy Polska znalazła się w obrębie państwa rosyjskiego, funkcjonowanie Kościoła nie mieściło się w założeniach rosyjskiego samodzierżawia, które kładło nacisk na utwierdzenie pozycji Cerkwi prawosławnej i ugruntowanie swoich wpływów ideowych. W związku z niniejszym wdrożono szereg działań prawnych, których celem było ograniczenie roli Kościoła rzymskokatolickiego w społeczeństwie i ustanowienie kontroli nad jego

---

¹ О. Буравський, *Римо-католицька церква на Правобережній Україні (кінець XVIII – початок XX ст.)*. Монографія, Житомир 2013, s. 1-452; T. Kasabuła, *Początki organizacji terytorialnej Kościoła katolickiego obrządku łacińskiego w Cesarstwie Rosyjskim (w 225. rocznicę powstania archidiecezji i metropolii mohylowskiej)*, „Rocznik Teologii Katolickiej” R. 7, 2008, s. 260-271.

діяльністю². W szczególności zaprowadzono cenzurę kazań głoszonych w kościołach rzymskokatolickich w Imperium Rosyjskim za pośrednictwem organów państwowych³. Kazania były ważnym kanałem komunikacji między Kościołem a parafią, a ich treść miała wpływ na świadomość społeczeństwa, co budziło niepokój władzy, która uważała Kościół rzymskokatolicki, a zwłaszcza kazania, za potencjalne zagrożenie dla samodzierżawia. Stąd też wynikała próba sprawowania kontroli nad procesem przygotowania i wygłaszania kazań w świątyniach rzymskokatolickich na terenie Imperium Rosyjskiego. Ważnym narzędziem takiej kontroli, a także sposobem uzależnienia jej od organów władzy imperialnej, było wydanie 17 lutego (1 marca)⁴ 1853 r. najwyższej zatwierdzonego rozporządzenia Komitetu Ministrów „W sprawie trybu cenzurowania rękopisów kazań wygłaszanych w kościołach rzymskokatolickich”⁵ (zob. aneks).

Rozporządzenie to zostało wydane na podstawie notatki ministra spraw wewnętrznych „W sprawie trybu cenzurowania rękopiśmiennych kazań wygłaszanych w kościołach rzymskokatolickich”, z którą Komitet Ministrów zapoznał się 28 stycznia (9 lutego) 1853 r.⁶ Wskazane źródło jest dokumentem normatywno-prawnym Imperium Rosyjskiego⁷, który określał podstawowe reguły, zasady organizacji i działalności organów państwowych i instytucji w sferze cenzury na obszarze państwa. Rozporządzenie to zostało wydane przez rosyjski Komitet Ministrów, czyli najwyższy organ administracji Imperium Rosyjskiego. Kompetencje Komitetu Ministrów były określone „Ustanowieniem” („Учреждение”) z dnia 20 marca (1 kwietnia) 1812 r. Komitet Ministrów często rozstrzygał sprawy, których nie można było rozwiązać w granicach kompetencji poszczególnych ministerstw z powodu braku ram legislacyjnych, a także przygotowywał projekty ustaw dotyczące nadzoru aparatu państwowego, walki z ruchami społeczno-politycznymi itd.⁸

W okresie od 1827 do 1857 r. do Komitetu Ministrów kierowano sprawozdania ministrów, a od 1827 r. rozpatrywano i przekazywano cesarzowi odpowiednie notatki

² Analogicznie postąpiono z Kościołem greckokatolickim w Imperium Rosyjskim. L. Wolff, *Disunion within Union. The Uniate Church and the Partitions of Poland*, Cambridge, MA 2019, s. 11-75.

³ В. Савчинський, *Цензурна політика російського самодержавства. Історико-правові аспекти*, „Проблеми історії України XIX – початку XX ст. Збірник наукових праць” 2008, вип. 15, s. 148-152; П. Рейфман, *Цензура в дореволюционной, советской и постсоветской России. Курс лекций*, т. 1: *Цензура в дореволюционной России*, вип. 1: *Донетровская Россия – первая треть XIX в.*, ред. Г. Суперфин, Москва 2015, s. 1-234; М. Лемке, *Очерки по истории русской цензуры и журналистики XIX столетия*, Санкт-Петербург 1904, s. 1-461; О. Кириєнко, *Цензура в Російській імперії*, [w:] *Енциклопедія історії України*, т. 10: Т-Я, ред. В. Смолій [et al.], Київ 2013, s. 449-451; *Католическая энциклопедия*, т. 5: Х-Я, Москва 2013, s. 138-140.

⁴ W tym i kolejnych miejscach daty w nawiasach podano według nowego stylu.

⁵ О порядке цензурования рукописных проповедей, произносимых в Римско-католических церквях от 17.02.1853, № 27017, [w:] *Полное собрание законов Российской Империи. Собрание второе (1825-1881)*, т. 28, Санкт-Петербург 1854, s. 59-60.

⁶ Ibidem.

⁷ Н. Патрушева, *Цензурное ведомство в государственной системе Российской империи во второй половине XIX – начале XX века*, Санкт-Петербург 2013, s. 1-620.

⁸ Н. Ерошкин, *История государственных учреждений дореволюционной России*, Москва 1983, s. 145-146.

i raporty generałów-gubernatorów na temat stanu spraw i zarządzania guberniami. Działalność Komitetu Ministrów regulowały dekrety cesarskie, specjalne instrukcje, regulaminy i inne dokumenty. Do jego kompetencji należało: ogłaszanie najwyższych rozporządzeń, manifestów, postanowień dotyczących najważniejszych spraw państwowych. Akta normatywno-prawne Komitetu Ministrów, zwłaszcza rozporządzenia, nabierały mocy prawnej i były wdrażane przez odpowiednie ministerstwa zaraz po zatwierdzeniu przez cesarza. W analizowanym przypadku rozporządzenie Komitetu Ministrów „W sprawie trybu cenzurowania rękopisów kazań wygłaszanych w kościołach rzymskokatolickich” było „найвище затверджене”, czyli przyjęte przez cesarza, a tekst stwierdza, że dokument objęto cesarską rezolucją „pożytecznej sprawy” (*полезное дело*). Po nabraniu mocy prawnej rozporządzenie stało się obowiązującym do wykonania, a jego działanie rozciągało się na cały obszar Imperium Rosyjskiego⁹. ...

Warto jednak zaznaczyć, że w pierwszej kolejności dokument odnosił się do regionów zamieszkałych przez największą liczbę rzymskich katolików, czyli zachodnich i południowo-zachodnich części państwa, obszarów przyłączonych wskutek rozbiórów Polski, a mianowicie guberni: wileńskiej, witebskiej, grodzieńskiej, kowieńskiej, mińskiej, mohylewskiej, kijowskiej, wołyńskiej i podolskiej¹⁰. W tym czasie, zgodnie z konkordatem z 1847 r., w Rosji istniało jedno arcybiskupstwo i sześć biskupstw, które zostały terytorialnie związane z guberniami. Archidiecezja mohylewska obejmowała wszystkie terytoria Imperium Rosyjskiego, które nie wchodziły w skład pozostałych sześciu diecezji, a także Wielkie Księstwo Finlandzkie; diecezja wileńska obejmowała gubernie wileńską i grodzieńską; diecezja telszańska – gubernie kurlandzką i kowieńską; diecezja mińska – gubernię mińską; diecezja łucko-żytomierska – gubernię podolską; diecezja kamieniecka – gubernię podolską; diecezja chersońska – gubernie besarabską, chersońską, katerynosławską, taurydzką i astrachańską, a także Kraj Kaukaski¹¹. Według danych z pierwszego spisu ludności z 1897 r. w Cesarstwie Rosyjskim mieszkało 11 506 809 katolików, co stanowiło około 9% ogółu ludności¹². W 1870 r. w Rosji istniało siedem diecezji rzymskokatolickich,

⁹ В. Шандра, *Комітет міністрів Російської імперії*, [w:] *Енциклопедія історії України*, т. 4: *Ка-Ком*, ред. В. Смолій [et al.], Київ 2007, s. 482-484; В. Грукач, *Институт генерал-губернаторства у Правобережній Україні: правові засади та особливості функціонування (1832-1914 рр.)*, Київ 2015 [dysertacja na stopień kandydata nauk prawnych napisana pod kierunkiem prof. N. Szczerbaka, Perejesławsko-Chmielnicki Państwowy Uniwersytet Pedagogiczny im. H. Skorowody], s. 1-220, [on-line:] http://elar.naiu.kiev.ua/jspui/bitstream/123456789/1267/1/grukach_dis.pdf – 30 VIII 2022.

¹⁰ И. Амбарцумов, *Неправославные христианские исповедания в системе российской государственности (конец XIX в. – июль 1914 г.)*, Санкт-Петербург 2014 [dysertacja na stopień kandydata nauk historycznych napisana pod kierunkiem prof. B. Galpieri, Rosyjski Państwowy Uniwersytet Pedagogiczny im. A. Hercena], s. 43-44.

¹¹ *Договор 1847 года*, [w:] *Акты и грамоты о устройстве и управлении Римско-Католической Церкви в Империи Российской и Царстве Польском*, Санкт-Петербург 1849, s. 193-194.

¹² *Краткія обциія свѣдѣнія по имперіи. Распрѣделение населенія обоого пола по главнѣйшимъ сословіямъ, вѣроисповѣданіямъ, родному языку и нѣкоторымъ занятіямъ*, Санкт-Петербург 1905, *Первая всеобщая перепись населения Российской империи 1897 год*, ред. Н. Тройницкий, s. 12-14.

w których było 2 759 950 wiernych¹³. Według ustaleń badaczki Olgi Licenberg w 1914 r. na terytorium Imperium Rosyjskiego, nie uwzględniając Królestwa Polskiego, funkcjonowało 1158 parafii, 1491 kościołów, 1358 kaplic, 2194 księży i 5 milionów wiernych obrządku rzymskokatolickiego. W 1917 r. w państwie rosyjskim mieszkało 11,5 mln ludzi, którzy wyznawali katolicyzm, co stanowiło prawie 9% ogółu ludności państwa¹⁴. Do Kościoła łacińskiego, zwłaszcza w zachodnich i południowo-zachodnich guberniach Imperium, należeli Polacy, Litwini, część Ukraińców i Białorusinów, a także niektórzy rosyjscy Niemcy¹⁵.

Analizowany dokument powstał za rządów cesarza Mikołaja I (1825-1855), w czasie których stosunki między Państwem Kościelnym a Imperium Rosyjskim były dość napięte. Sytuację skomplikowały powstanie listopadowe (1830-1831) i likwidacja Kościoła greckokatolickiego wskutek jego przyłączenia do rosyjskiej Cerkwi prawosławnej w 1839 r.¹⁶ Ponadto prawa duchowieństwa rzymskokatolickiego nie były przestrzegane przez organy władzy. Dopiero pod koniec panowania Mikołaja I daje się zauważyć pewne złagodzenie polityki wobec Kościoła łacińskiego, zwłaszcza po wizycie cesarza w Stolicy Apostolskiej w 1845 r. Dnia 22 lipca (3 sierpnia) 1847 r. zawarto z papieżem Grzegorzem XVI konkordat, który był pewnym kompromisem we wzajemnych stosunkach między państwami¹⁷. Jednakże znaczna liczba spraw związanych z funkcjonowaniem Kościoła rzymskokatolickiego w Imperium Rosyjskim nie została rozstrzygnięta, zwłaszcza problem małżeństw mieszanych, zakaz bezpośredniego kontaktowania się duchownych z Rzymem czy problem katolików obrządku wschodniego¹⁸.

Generalnie polityka państwa rosyjskiego była nadal restrykcyjna względem Kościoła. Jeszcze w 1842 r. rozpoczął się proces sekularyzacji kościelnego majątku, który postępujący nawet po zawarciu konkordatu¹⁹. Według ustaleń ukraińskiej badaczki Anny Kyryliuk za panowania Mikołaja I sieć klasztorów rzymskokatolickich została

¹³ K. Grygajtis, *Kościół katolicki w Rosji i w ZSSR w XIX i XX wieku. Doktrynalne uwarunkowania jego działalności*, „Krakowskie Studia Międzynarodowe” 2006, nr 3, s. 155-200.

¹⁴ О. Лиценберг, *Римско-католическая церковь в России, история и правовое положение*, Саратов 2001, s. 160.

¹⁵ И. Амбарцумов, *op. cit.*; О. Лиценберг, *op. cit.*, s. 162.

¹⁶ M. Mróz, *Z dziejów rosyjskiego katolicyzmu. Kościół greckokatolicki w Rosji w latach 1907-2007*, Toruń 2008, s. 26-27; Z. Opacki, *Likwidacja unii kościelnej na „ziemiach zabranych” w 1839 r.*, [w:] *Studia z dziejów chrześcijaństwa na pograniczu kulturowym i etnicznym*, red. S. Stępień, Przemysł 1994, s. 119-130, *Polska-Ukraina. 1000 Lat Sąsiedztwa*, t. 2; M. Banaszak, *Historia Kościoła katolickiego. 3: Czasy nowożytne 1758-1914*, Warszawa 1991, s. 146; A. Barańska, *Między Warszawą, Petersburgiem i Rzymem. Kościół a państwo w dobie Królestwa Polskiego (1815-1830)*, Lublin 2008, s. 176-198.

¹⁷ А. Ганчар, *Римско-католическая церковь в Беларуси. Общественное сознание и религиозная практика (вм. пол. XIX – нач. XX вв.)*. Монография, Минск 2015, s. 106; A. Boudou, *Stolica Święta a Rosja. Stosunki dyplomatyczne między nimi w XIX stuleciu*, t. 2: 1848-1883, przeł. Z. Skowrońska, Kraków 1930, s. 1-64; M. Mróz, *op. cit.*, s. 24-25; K. Lewalski, *Kościół katolicki a władze carskie na Królestwie Polskim na przełomie XIX i XX wieku*, Gdańsk 2008, s. 44.

¹⁸ K. Lewalski, *op. cit.*, s. 45.

¹⁹ О. Буравський, *op. cit.*, s. 175-185; О. Баковецька, *Політика царизму щодо Римо-Католицької Церкви в середині XIX ст.*, „Наукові записки Національного університету Острозької академія. Серія: Історичне релігієзнавство” 2011, № 5, s. 41-48; K. Lewalski, *op. cit.*, s. 44-45.

niemal zlikwidowana, co wiązało się z faktycznym ustaniem ich działalności monastycznej w Imperium Rosyjskim²⁰. Z kolei zdaniem historyka Michała Lemke prawdziwą „epoką terroru poprzez cenzurę” były lata 1848-1855²¹, które odznaczały się wzmocnieniem aparatu cenzury i zapanowaniem atmosfery intelektualnej opresji²².

Ukraińska historyczka Olha Bakowecka twierdzi, że celem samodzierżawia było ograniczenie praw rzymskich katolików poprzez przemienienie zdobytych ziem wraz z ich mieszkańcami w kolonie, które utraciłyby jakikolwiek związek ze światem zewnętrznym i zapomniały o możliwościach przywrócenia swobód. Zrujnowanie Kościoła rzymskokatolickiego miało doprowadzić do zniszczenia duchowego rdzenia społeczeństwa, które nie uznawało rosyjskiego samodzierżawia jako prawowitej władzy²³.

Jedną z form kontrolowania działalności Kościoła rzymskokatolickiego w Imperium Rosyjskim było ingerowanie w przygotowanie kazań, które głosili rzymskokatoliccy duchowni, wpływając tym samym na świadomość wiernych. Wszak kazanie, wygłaszane przez upoważnioną przez Kościół osobę, miało charakter pouczenia, wyrażało istotę wiary chrześcijańskiej i podkreślało konieczność przestrzegania zasad chrześcijańskiej moralności²⁴.

W 529 r. II Synod w Orange zezwolił kapłanom na wygłaszanie kazań. Do tego czasu kazania mogli wygłaszać jedynie biskupi i wyznaczeni przez nich kaznodzieje. Synod „pod kopułą” (*in Trullo*), obradujący w Konstantynopolu na przełomie 691 i 692 r., zobowiązywał do wygłaszania specjalnych kazań dla duchowieństwa i wiernych początkowo tylko podczas nabożeństw niedzielnych. Papież Grzegorz I Wielki sformułował praktyczne wskazówki co do przygotowywania kazań, a ich struktura ukształtowała się ostatecznie w dobie średniowiecza. Kazanie składało się ze wstępu (*exordium*), w którym przedstawiono zagadnienie zazwyczaj odwołujące się do Pisma Świętego, tematu pomocniczego będącego rozwinięciem głównego wątku oraz modlitwy powszechnej. Przejście do niej następowało płynnie pod koniec tematu pomocniczego (*exhortation ad orationem*). W dalszej kolejności kaznodzieja przypominał główny temat i wygłaszał zasadniczą jego część. Umownie dokonywano jej podziału na trzy elementy, z których każdy przytaczał argumenty, przykłady albo opinie autorytetów Kościoła, w wyniku czego stawiano główną tezę w odniesieniu do tekstu Biblii. Sobór trydencki (1545-1563) wskazywał jako niezbędne ulepszenie nauczania homiletyki w seminariach oraz podniesienie roli Biblii i kazań w życiu chrześcijan.

²⁰ А. Кирилук, Римо-католицькі монастирі Луцько-Житомирської дієцезії у кінці XVIII – першій половині XIX століття, Луцьк 2020 [dysertacja na stopień doktora filozofii napisana pod kierunkiem doc. O. Karliny, Wołyński Uniwersytet Narodowy im. Ł. Ukrainki], [on-line:] https://shron1.chtyvo.org.ua/Kyryliuk_Anna/Rymo-katolytski_monastyri_Lutsko-Zhytomyrskoi_diietsezi_u_kintsi_XVIII_pershii_polovyni_KhIKh_stol.pdf – 30 VIII 2022.

²¹ М. Лемке, *op. cit.*, s. 185-186.

²² B. Mucha, *O cenzurze rosyjskiej za panowania Mikołaja I*, „Acta Universitatis Lodziensis. Folia Litteraria Polonica” 1995, z. 37, s. 57-93.

²³ О. Баковецька, *Римо-католицька церква в Україні в кінці XVIII-XIX столітті. Монографія*, Миколаїв 2015, s. 119.

²⁴ *Католическая энциклопедия*, т. 3: М-П, Москва 2002, s. 1809.

Na podstawie postanowień soboru kardynał Karol Boromeusz opublikował instrukcję dla kaznodziejów (*Instructiones praedicationis verbi Dei*)²⁵.

Zdaniem polskiego biskupa i rzymskokatolickiego teologa Józefa Pelczara w XIX w. duchowieństwo łacińskie poczyniło postępy w nauce, dyscyplinie i życiu ascetycznym przede wszystkim dzięki poprawie kształcenia w seminariach, odrodzeniu literatury religijnej oraz zaprowadzeniu niektórych praktyk, jak rekolekcje, kongregacje itd. Wszystko to pozytywnie wpłynęło na rozwój kaznodziejstwa, co przyczyniało się do wzmocnienia ruchu religijnego²⁶.

W XIX w. carska władza zaczęła ograniczać swobodę duchownych w zakresie treści ich kazań. Biskupi katolicy z zachodnich i południowo-zachodnich guberni Imperium mieli wygłaszać „prawomyślne” (*благодѣльный*²⁷) kazania i przekazywać je wszystkim parafiom diecezji. Pierwszym krokiem dotyczącym prawnego uregulowania statusu Kościoła rzymskokatolickiego i ingerencji w przygotowanie kazań był ukaz cesarza Pawła I „O zarządzaniu duchowieństwem rzymskokatolickim w Rosji” z 11 grudnia (23 grudnia) 1800 r.²⁸ Punkt 19. tego ukazu surowo zabraniał duchownym poruszać podczas głoszenia kazań tematy polityczne. Dla należytego wykonania tego ukazu prowincjałowie zakonnicy i opaci klasztoru byli zobowiązani do obserwacji nastrojów wśród duchowieństwa i przestrzegania wymogów ukazu. Już na przełomie XVIII i XIX w. rosyjskiemu samodzierżawiu zaczęły przeszkadzać kazania w rzymskokatolickich świątyniach, co skutkowało interwencjami aparatu władzy i ingerencją w działalność Kościoła, postrzeganego jako zagrożenie²⁹. Szczególnie wtrącano się w proces przygotowywania kazań po powstaniu listopadowym 1830-1831 r.³⁰, które było popierane przez część duchowieństwa³¹.

Jako przykład może posłużyć sytuacja, która miała miejsce podczas otwarcia gimnazjum w Łucku 6 grudnia 1833 r. Wówczas wygłoszone w języku polskim przemówienie biskupa łucko-żytomierskiego Michała Piwnickiego na cześć nowo otwartego gimnazjum wywołało niezadowolenie ze strony miejscowych władz. Duchowny wzywał w nim uczniów do umiłowania swojego kraju. Oburzenie urzędników wzbudził fakt braku konsultacji treści przemowy z lokalnymi władzami. Najprawdopodobniej w samym przemówieniu nie było niczego nielegalnego, ale według ukraińskiej badaczki Iryny Starozuk po powstaniu z lat 1830-1831 wzywanie do patriotyzmu przez biskupa mogło wpłynąć na rozwój wolnomyślicielstwa wśród świeckich. Przewidując

²⁵ *Ibidem*, s. 1809-1812.

²⁶ J. Pelczar, *Zarys dziejów kaznodziejstwa w kościele katolickim*, Kraków 1896, s. 314.

²⁷ Termin *благодѣльный* nie ma w języku polskim odpowiednika. Maria Konopnicka tłumaczyła ów termin jako „zaufany, godzien zaufania, dobrze myślący” (M. Konopnicka, *Poezye*, oprac. J. Czubiak, t. 8, Warszawa-Kraków 1916, s. 74). Lepiej oddającym znaczenie tego słowa w kontekście tematyki artykułu wydaje się jednak słowo „prawomyślny” (przyp. tłum.).

²⁸ Об управлении Римско-католического духовенства в России. Высочайше утвержденные пункты от 11.12.1800, № 19.684, [w:] *Полное собрание законов Российской Империи, Собрание Первое (1649-1825)*, т. 26, Санкт-Петербург 1830, s. 433.

²⁹ *Ibidem*, s. 436.

³⁰ M. Banaszak, *op. cit.*, s. 91-92.

³¹ Н. Івчик, *Польське питання в національній політиці Російської імперії (друга половина XIX ст.)*, „Сторінки історії: збірник наукових праць” 2009, вип. 29, s. 76-86.

takie niebezpieczeństwo, kijowski generał-gubernator jeszcze w maju 1833 r. wprowadził specjalne rozporządzenie o nadzorowaniu duchownych katolickich i cenzurze ich kazań. Cywilnych gubernatorów zobowiązano do wydania tajnych cyrkularzy, na podstawie których miejska i ziemska policja miała objąć kontrolą wszystkie nabożeństwa w świątyniach rzymsko- i greckokatolickich oraz sprawdzać, czy wygłaszane w nich kazania nie zawierają treści dotyczących wydarzeń politycznych w kraju. O wszelkich przypadkach tego typu urzędnicy mieli donosić niezwłocznie. Później analogiczne zarządzenie wydał także gubernator wołyński³².

Kontrolowanie Kościoła rzymskokatolickiego w Imperium Rosyjskim spoczywało zatem na generałach-gubernatorach. Tylko na podstawie zgody konkretnego generała-gubernatora można było otworzyć nowe kościoły i kaplice albo obstać stanowiska prałata. W maju 1833 r. kijowski generał-gubernator Władimir Lewaszow wydał rozporządzenie obejmujące nadzór nad księżmi i cenzurowanie ich kazań. Obowiązki te powierzono policji miejskiej, która miała kontrolować nabożeństwa w świątyniach rzymsko- i greckokatolickich. Ścisły nadzór nad duchowieństwem katolickim ustanowiono na całym obszarze Imperium, ale w pierwszej kolejności w guberniach zachodnich, w których ludność rzymskokatolicka była najliczniejsza. Katoliccy biskupi zachodnich guberni mieli wygłaszać „prawomyślnie” kazania i rozsyłać je do wszystkich parafii. Zwiększano presję zwłaszcza na biskupów diecezjalnych. Już w 1844 r. biskup Michał Piwnicki został zmuszony do przeniesienia swojej rezydencji z Łucka do Żytomierza, by być bliżej ośrodka władzy i pod ściślejszą kontrolą reżimu policyjnego³³.

Kolejnym etapem w procesie kontroli wygłaszanych kazań i ograniczania praw Kościoła rzymskokatolickiego w Rosji było uchwalenie 17 lutego (1 marca) 1853 r. najwyżej zatwierdzonego rozporządzenia Komitetu Ministrów „W sprawie trybu cenzurowania rękopisów kazań wygłaszanych w kościołach rzymskokatolickich”³⁴, które ujęto w 28. tomie *Pełnego zbioru praw Imperium Rosyjskiego* (*Полное собрание законов Российской империи*)³⁵. Tekst rozporządzenia sporządzono w języku rosyjskim, uwzględniając XIX-wieczną pisownię, gdy wykorzystywano jeszcze litery „ѣ”, „ѐ”, „і” oraz „ѡ” (na końcu wielu wyrazów). Później wskutek reformy ortograficznej z lat 1917-1918 z rosyjskiego alfabetu litery „ѣ”, „ѐ” oraz „і” zostały usunięte,

³² І. Сторожук, Суспільно-політична та культурно-освітня діяльність духовенства Волинської губернії у 1804-1905 рр., Київ 2015 [dysertacja na stopień doktora filozofii napisana pod kierunkiem W. Borysenki, Narodowy Uniwersytet Pedagogiczny im. M. Drahomanowa w Kijowie], [on-line:] https://shron1.chtyvo.org.ua/Storozhuk_Iryna/Suspilno-politychna_ta_kulturno-osvitnia_dialnist_dukhovenstva_Volynskoi_hubernii_u_1804__1905_rr.pdf – 30 VIII 2022.

³³ Ibidem.

³⁴ О порядке цензурования рукописных проповедей..., s. 59-60.

³⁵ V. Romantsov, A. Huz, *The Roman Catholic Church on the Territory of Naddniprianska Ukraine at the End of 40-s of the 19th-the Beginning of the 20th Century. Source-Based Aspect of the Problem*, „Analytic and Informative Journal Skhid. Contents: Historical sciences” 2021, vol. 2, no. 1, s. 51-52.

a „Ъ” zachował się jako oddzielny znak³⁶. Dokument składa się z dziesięciu akapitów i można go podzielić na cztery części.

Pierwsza część (akapity 5-6) to wyciąg z notatki ministra spraw wewnętrznych, która była rozpatrywana przez Komitet Ministrów przed przyjęciem rozporządzenia. Podkreślano wagę obowiązkowej cenzury kazań, które wygłaszano w Kościele rzymskokatolickim. Znalazła się tam również informacja na temat wcześniejszego doświadczenia prawnego w tej kwestii, a także poruszono kwestię odpowiedzialności organów władzy podczas wykonywania tego rozporządzenia i określono uprawnienia oraz obowiązki. W dokumencie zaznaczono, że już w 1852 r. Komitet Ministrów uznał za konieczne drukowanie tylko tych kazań, które uzyskały zgodę hierarchów kościelnych, oraz proponował mechanizm polegający na otrzymywaniu przez księży zgody na wygłaszanie własnych przemówień zamiast tych już zatwierdzonych. W takiej sytuacji kapłan musiał uprzednio dostarczyć tekst swoim kościelnym przełożonym celem przeprowadzenia analizy jego treści. Cenzury mogła dokonać tylko osoba do tego uprawniona przez władze. Dopiero po zatwierdzeniu kazania ksiądz mógł otrzymać zgodę na jego wykorzystanie. Łamanie wymogów tego rozporządzenia przez duchowieństwo rzymskokatolickie było surowo zabronione. Jednakże akt prawny nie przewidywał w sposób jasny, jak miała przebiegać procedura analizy i zatwierdzania kazań samodzielnie przygotowywanych przez księży. Z problemem tym kierowano się do ministra spraw wewnętrznych, aby wydał odpowiednie akty normatywno-prawne dotyczące cenzurowania kazań. Wydając je, miał on bazować na dokumentach z 1832 r. na temat zakazu wygłaszania kazań przez duchowieństwo rzymskokatolickie bez uprzedniej cenzury ze strony dziekanów. Dokument zobowiązywał ponadto ministra spraw wewnętrznych do poinformowania Komitetu Ministrów o wydaniu zarządzeń dotyczących prawidłowego trybu włączania dziekanów w proces cenzurowania³⁷.

W drugiej części rozporządzenia (akapit 7) poruszano problem tłumaczenia terminu „wyższe duchowieństwo”, tzn. określenia kręgu osób, na których miałyby spoczywać obowiązki organizacji cenzury kazań w rzymskokatolickich świątyniach w Rosji. Według analizowanego dokumentu w Imperium Rosyjskim w rzymskokatolickiej administracji diecezjalnej nie było jednoznacznie zdefiniowanego „wyższego duchowieństwa”. W tym czasie struktura Kościoła rzymskokatolickiego w Cesarstwie Rosyjskim wyglądała następująco: na czele Kościoła stał arcybiskup mający rangę metropolity; podlegały mu diecezje kierowane przez biskupów, którzy przewodzili konsystorzom; zwierzchnikami konsystorzy byli oficjałowie – pomocnicy biskupów diecezjalnych w rozwiązywaniu bieżących spraw; konsystorze zarządzały kapitułami katedralnymi, czyli organami doradczymi złożonymi z cieszących się największym autorytetem prałatów przy każdym z kościołów katedralnych; przy diecezjach byli biskupi sufragani, którzy wykonywali funkcje wymagające arcybiskupiej sankcji

³⁶ С. Науменко, Русская орфография от вариативности к единой норме. Основные этапы становления по данным лексикографических и архивных источников, Красноярск 2021 [dysertacja na stopień doktora nauk filozoficznych, Syberyjski Uniwersytet Federalny], s. 1-640.

³⁷ О порядке ценсурования рукописных проповедей..., s. 59.

i byli gotowi czasowo zastępować biskupa³⁸. Diecezje dzieliły się na dekanaty, którymi kierowali dziekani, a dekanaty na parafie. W tej części rozporządzenia była również rozważana możliwość nałożenia na dziekanów obowiązku organizowania cenzury i obarczenia osobistą odpowiedzialnością biskupa. W przypadku jednak „nieprawomyślności” dziekanów należało wyznaczyć inny krąg osób, które miałyby wykonywać te zadania. Dziekan albo okręgowy wikariusz, jako osoby pełniące funkcje administracyjno-duszpasterskie, koordynowali działalność parafii w określonej części diecezji, czyli dekanatu, i corocznie wizytowali podległe sobie kościoły, kaplice, a także duchowieństwo podlegające właściwemu biskupowi. Mieli zatem wpływ i cieszyli się autorytetem wśród wiernych i parafialnego duchowieństwa. Dziekan mógł zwoływać kongregacje dekanatu, informować biskupa o najważniejszych wydarzeniach i brać udział w głównych zebraniach diecezjalnych. Biskup w wielu sprawach polegał na dziekanach, którym nadawano znaczne uprawnienia³⁹. Dlatego też władzom szczególnie zależało na „prawomyślności” dziekanów, wybierających kandydatów na stanowiska cenzorów. Ponieważ diecezje rzymskokatolickie miały w Rosji dużą powierzchnię, niektóre dekanaty były znacząco oddalone od katedr biskupich i biskup mógł dowiadywać się o stanie spraw na podstawie sprawozdań dziekanów i na nich polegać. Właśnie dlatego organy władzy cesarskiej tak się niepokoiły powierzaniem dziekanom organizacji cenzury⁴⁰.

W trzeciej części dokumentu (akapity 8-9) przedstawiono projekty możliwych rozwiązań co do określenia kręgu osób, którym można by było powierzyć organizację cenzury z uwzględnieniem specyfiki regionalnej. Przygotowanie projektów przekazano generałom-gubernatorom zachodnich guberni Imperium Rosyjskiego. Wskazano również na konieczność wykonywania funkcji nadzorczej przez urzędników państwowych zgodnie z wymogami rozporządzenia. Generałowie-gubernatorzy witebski, mohylewski i smoleński uważali dziekanów za „nieprawomyślnych”, dlatego obowiązkiem cenzurowania rękopiśmiennych kazań obarczyli przełożonych prowincji, którzy mieli informować generała-gubernatora w przypadku każdej cenzury kazania. W ten sposób sprawowano odpowiednią kontrolę nad wygłaszaniem swoich myśli przez duchowieństwo rzymskokatolickie. Takie postępowanie władz nie tylko było sprzeczne z normami prawa kanonicznego Kościoła rzymskokatolickiego i komplikowało działalność duchownych, ale także stwarzało księżom niekorzystne warunki psychologiczne. Wszak zdawali sobie oni sprawę z tego, że jakiegokolwiek słowo z kazania może wzbudzić oburzenie władz lub zostać niewłaściwie odebrane, co potęgowało atmosferę stresu i wpływało negatywnie na stan emocjonalny przedstawicieli Kościoła⁴¹.

Wojskowi generałowie-gubernatorzy wileński, grodzieński, miński i kowieński, a także pełniący obowiązki wojskowych generałów-gubernatorów kijowskiego, podolskiego i wołyńskiego proponowali ten obowiązek przekazać lokalnym dziekanom,

³⁸ А. Ганчар, *op. cit.*, s. 106.

³⁹ *Католическая энциклопедия*, т. 1: А-З, Москва 2002, s. 1577-1578.

⁴⁰ О порядке ценсурования рукописных проповедей..., s. 59.

⁴¹ *Ibidem*, s. 60.

których uważali za „prawomyślnych”. Na dodatek generał adiutant książę Aleksandr Wasilczikow zaproponował określoną formę sprawozdawczości, a zwłaszcza by jeden egzemplarz zatwierdzonego kazania był przekazywany biskupowi. W tych zaś miejscowościach, gdzie dziekani byli uważani za „nieprawomyślnych”, cenzurowaniem sugerował obarczyć kogoś z członków kapituły lub konsystorza. Generał adiutant Dmitrij Bibikow, prócz zastosowania pewnych środków zapobiegawczych wobec dziekanów, uważał za ważne, by w diecezji telszańskiej (w guberni kowieńskiej), gdzie księża rzymskokatoliccy piszą w języku żmudzińskim, którym funkcjonariusze policji niemal nie władają, zezwolić na wygłaszanie tylko drukowanych kazań zaakceptowanych przez władze kościelne. Z każdym odręcznie napisanym kazaniem powinien zapoznać się najpierw biskup, a potem urzędnik policji, dopiero wówczas jego treść mogłaby być zatwierdzona⁴².

Ostatnia, czwarta część rozporządzenia (akapit 10) podsumowywała to, co zostało przedstawione w akapitach 7-9, i definitywnie rozstrzygała, jaki ma być porządek organizacji procesu cenzurowania kazań wygłaszanych w świątyniach rzymskokatolickich w Imperium Rosyjskim. Określono krąg osób, na których spoczywał obowiązek przeprowadzania cenzury kazań. Ustalono, że uprawnienia do wstępnej analizy kazań zostaną przekazane samym przełożonym diecezji na ich własną odpowiedzialność, a na cenzorów wybrani zostaną członkowie kapituł i konsystorzy, albo dziekani, jeśli znajdują się oni w dużej odległości od swoich diecezjalnych przełożonych, jednak na osobistą odpowiedzialność biskupa. „Prawomyślność” kandydatów na cenzorów miała być uprzednio sprawdzana przez urzędników państwowych. Zatwierdzaniem pretendentów do tej roli, a także nadzorem realizacji rozporządzenia i przekazywaniem biskupowi uzgodnionej wersji kazania, miał zajmować się zwierzchnik (naczelnik) władzy administracyjnej w regionie. Co się tyczy kazań napisanych w języku żmudzińskim, ustalono zgodnie z pomysłem generała adiutanta Dmitrija Bibikowa, by zezwolić tylko na głoszenie wydrukowanych kazań, a cenzurę rękopisów tychże powierzyć biskupowi telszańskiemu⁴³.

Można wnioskować, że pod koniec XVIII stulecia, wskutek rozbiorów Polski, status prawny Kościoła rzymskokatolickiego w Imperium Rosyjskim zmienił się gruntownie. Polityka Rosji była skierowana na stopniowe podporządkowanie Kościoła aparatowi władzy. Jedną z form jego kontroli była ingerencja w przygotowanie kazań wygłaszanych przez duchowieństwo rzymskokatolickie, które miały znacząco oddziaływać na społeczeństwo. Zwłaszcza po powstaniu listopadowym z lat 1830-1831 odnotowuje się nasilenie presji na Kościół rzymskokatolicki. Jednym z instrumentów kontroli było wydanie analizowanego rozporządzenia z 1853 r. Za pomocą tego dokumentu władza upoważniła samą siebie do ingerencji w wewnętrzne sprawy Kościoła. Zgodnie z rozporządzeniem wolno było wygłaszać tylko te kazania, które zostały ocenzone przez osoby upoważnione przez władze. Władze pozwalały urzędnikom świeckim wtrącać się i kontrolować proces przygotowania kazań przez

---

⁴² Ibidem.

⁴³ Ibidem.

księży rzymskokatolickich, poddawać teksty subiektywnej ocenie i tworzyć własne standardy, których przestrzegania ściśle dochodzili. Podobnie stronnictwo oceniano przedstawicieli duchowieństwa, których władza określała jako „prawomyślnych” lub „nieprawomyślnych”, co tworzyło nieprzyjazną emocjonalnie atmosferę dla pracy duszpasterskiej. Naruszenie tych zasad podlegało karze. Była to więc próba podporządkowania Kościoła rzymskokatolickiego na obszarze Imperium Rosyjskiego kontroli organów władzy.

Z ukraińskiego przełożył Adam Świątek

Aneks

Najwyżej zatwierdzone rozporządzenie Komitetu Ministrów „W sprawie trybu cenzurowania rękopisów kazań wygłaszanych w kościołach rzymskokatolickich”, Nr 27017, 17 lutego [1853]

Высочайше утвержденное положение Комитета Министровъ „О порядкѣ цензуrowанія рукописныхъ проповѣдей, произносимыхъ въ Римско-Католическихъ церквахъ”, № 27017, Февраль 17, [1853]⁴⁴

Слушана записка Министра Внутреннихъ Дѣлъ, от 28 Января, о порядкѣ цензуrowанія рукописныхъ проповѣдей, произносимыхъ въ Римско-Католическихъ церквахъ.

Комитетъ полагалъ: заключение Министра Внутреннихъ Дѣлъ утвердить.

Государь Императоръ на положение Комитета Высочайше соизволилъ.

Выписка изъ записки. – Въ минувшемъ 1852 году Комитетъ Министровъ призналъ полезнымъ, чтобы латинское духовенство произносило только тѣ проповѣди, кои напечатаны по одобренію духовного начальства, а въ случаѣ желанія кого либо изъ ксендзовъ говорить проповѣдь своего сочиненія, позволять это не иначе, какъ по предварительномъ разсмотрѣніи сего сочиненія высшимъ духовнымъ начальствомъ. Но принимая въ соображеніе, что предложеніе это требуетъ ближайшаго соображенія Министерства Внутреннихъ Дѣлъ, Комитетъ полагалъ сообщить о томъ Министру Внутреннихъ Дѣлъ, с тѣмъ, чтобы онъ о распоряженіяхъ, какия им по сему предмету будутъ сдѣланы, довелъ до свѣдѣнія Комитета. На сіе положеніе Комитета послѣдовала собственноручная Его Императорскаго Величества резолюція: «полезное дѣло».

Бывшій Министръ Внутреннихъ Дѣлъ, имѣя въ виду, что еще въ 1832 году сдѣлано было, по Высочайшей волѣ, распоряженіе, чтобы латинскіе священники не произносили проповѣдей безъ предварительной цензуры декановъ, сдѣлалъ распоряженіе, чтобы впредь рукописные проповѣди произносились

---

⁴⁴ Ibidem, s. 59-60.

не иначе, какъ на точномъ основаніи состоявшейся Высочайшей воли, то есть, по одобреніи оныхъ высшимъ духовнымъ начальствомъ, и тѣми лиш лицами, коимъ право сіе будетъ предоставлено; о чем и донесъ 28 Марта Комитету Министровъ.

По поводу оказавшагося при семъ со стороны Римско-Католическихъ епархіальныхъ управленій разногласія въ способахъ исполненія помянутой Высочайшей воли и по недоразумѣнію въ самомъ значеніи словъ: высшее духовенство, спрошены были Генерал-Губернаторы Западныхъ губерній, может ли быть признано достаточнымъ поручать цензуру сочиняемыхъ приходскими латинскими священниками проповѣдей деканамъ, подъ личную отвѣтственность Епископа или же, если деканы не представляютъ достаточной для сего благонадежности, то на какія высшія лица обязанность сія можетъ быть возложена. Вслѣдствіе сего главные начальники Западного края сообщили слѣдующее:

Витебскій, Могилевскій и Смоленскій Генералъ-Губернаторъ полагаетъ: по неблагонадежности декановъ, обязанность цензуры рукописныхъ проповѣдей возложить на епархіальныхъ начальниковъ, съ тѣмъ, чтобы о каждой процензурованной проповѣди они увѣдомляли Генералъ-Губернатора, для должнаго наблюденія за выраженными въ оной мыслями.

Виленскій Военный, Гродненскій, Минскій и Ковенскій Генералъ-Губернаторъ и Исправляющій должность Кіевскаго Военнаго, Подольскаго и Волынскаго Генералъ-Губернатора находятъ съ своей стороны возможнымъ возложить сію обязанность на мѣстныхъ декановъ, извѣстныхъ своею благонадежностію, причемъ Генералъ-Адютантъ Князь Васильчиковъ⁴⁵ полагаетъ необходимымъ, чтобы одинъ экземпляръ просмотрѣнной проповѣди былъ представленъ Епископу и чтобы въ тѣхъ мѣстахъ, гдѣ деканы неблагонадежны, цензурование проповѣдей возложить на кого либо изъ Членовъ Капитула или Консисторіи, а Генералъ-Адютантъ Бибииковъ⁴⁶, кроме нѣкоторыхъ мѣръ предосторожности, касательно декановъ, находитъ нужнымъ въ Тельшевской епархіи (Ковенской губерніи), гдѣ латинскіе священники проповѣдуютъ на языкѣ Самогитскомъ, незнакомомъ, почти ни одному изъ полицейскихъ чиновниковъ, позволять произносить проповѣди лиш напечатанныя по одобре-

⁴⁵ Hłarion Hłarinowicz Wasilczikow (1805-1863) – generał lejtnant, generał adiutant Imperium Rosyjskiego, książę generał-gubernator kijowski, podolski i wołyński, od 1848 r. sprawujący urząd wojskowego gubernatora oraz cywilnego gubernatora wołyńskiego. W 1862 r. objął dowództwo kijowskiego okręgu wojskowego. В. Шандра, *Генерал-губернаторства в Україні. XIX – початок XX ст.*, Київ 2005, s. 288-293; В. Грукач, *op. cit.*, s. 73-76, [on-line:] http://elar.naiu.kiev.ua/jspui/bitstream/123456789/1267/1/grukach_dis.pdf – 30 VIII 2022.

⁴⁶ Iłja Gawriłowicz Bibikow (1794-1867) – generał adiutant Imperium Rosyjskiego. Młodszy brat ministra spraw wewnętrznych Dmitrija Gawriłowicza Bibikowa. W 1850 r. został wojskowym gubernatorem wileńskim, mając uprawnienia cywilne dające mu kompetencje generała-gubernatora grodzieńskiego, mińskiego i kowieńskiego. Kierował również oświatą publiczną jako kurator wileńskiego okręgu naukowego. *Русскій біографическій словарь*, ред. А. Половцова, Санкт-Петербург 1908, s. 28-29.

нію духовного начальства, всякую же рукописную проповедь подвергать предварительно рассмотрѣнію самого Епископа.

По соображеніи сихъ мнѣній главныхъ начальниковъ Западного края, кажется, удобнейшимъ возложить на самихъ епархіальныхъ начальников и подъ личную ихъ отвѣтственности, назначать ценсоровъ рукописныхъ проповѣдей изъ Членовъ Капитуловъ, Консисторій или декановъ, если сіи послѣдніе находятся въ дальнемъ разстояніи отъ епархіальныхъ начальствъ, по предварительномъ о благонадежности каждого изъ нихъ сношеніи съ главнымъ мѣстнымъ начальникомъ края, съ тѣмъ, чтобы эти ценсоры представляли Епископу экземпляръ каждой одобренной ими проповѣди, что внушить болѣе осторожности какъ сочинителямъ проповѣдей, такъ и ценсорамъ оныхъ. На Самогитскомъ же языкеѣ дозволить, согласно мнѣнію Генералъ-Адютанта Бибикова 2, произносить проповѣди лиш напечатанные; ценсорованіе же рукописныхъ возложить на самого Тельшевского Епископа».

Bibliografia

Źródła archiwalne:

Договор 1847 года, [w:] *Акты и грамоты о устройстве и управлении Римско-Католической Церкви в Империи Российской и Царстве Польском*, Санкт-Петербург 1849, s. 193-207.

Краткія общія свѣдѣнія по имперіи. Распрѣделение населенія обоего пола по главнѣйшимъ сословіямъ, вѣроисповѣданіямъ, родному языку и нѣкоторымъ занятіямъ, Санкт-Петербург 1905, *Первая всеобщая перепись населения Российской империи 1897 год*, ред. Н. Тройницкий.

О порядке ценсурования рукописныхъ проповедей, произносимых в Римско-католическихъ церквях от 17.02.1853, № 27017, [w:] *Полное собрание законов Российской Империи. Собрание Второе (1825-1881)*, т. 28, Санкт-Петербург 1854, s. 59-60.

Об управленіи Римско-католического духовенства в Росіи. Высочайше утвержденные пункты от 11.12.1800, № 19.684, [w:] *Полное собрание законов Российской Империи, Собрание Первое (1649-1825)*, т. 26, Санкт-Петербург 1830, s. 433-436.

Opracowania:

Banaszak M., *Historia Kościoła katolickiego. 3: Czasy nowożytne 1758-1914*, Warszawa 1991.

Barańska A., *Między Warszawą, Petersburgiem i Rzymem. Kościół a państwo w dobie Królestwa Polskiego (1815-1830)*, Lublin 2008.

Boudou A., *Stolica Święta a Rosja. Stosunki dyplomatyczne między nimi w XIX stuleciu*, t. 2: 1848-1883, przeł. Z. Skowrońska, Kraków 1930.

Grygajtis K., *Kościół katolicki w Rosji i w ZSSR w XIX i XX wieku. Doktrynalne uwarunkowania jego działalności*, „Krakowskie Studia Międzynarodowe” 2006, nr 3, s. 155-200.

- Kasabuła T., *Początki organizacji terytorialnej Kościoła katolickiego obrządku łacińskiego w Cesarstwie Rosyjskim (w 225. rocznicę powstania archidiecezji i metropolii mohylowskiej)*, „Rocznik Teologii Katolickiej” R. 7, 2008, s. 260-271, <https://doi.org/10.15290/rtk.2008.07.19>.
- Lewalski K., *Kościół katolicki a władze carskie w Królestwie Polskim na przełomie XIX i XX wieku*, Gdańsk 2008.
- Mróz M., *Z dziejów rosyjskiego katolicyzmu. Kościół greckokatolicki w Rosji w latach 1907-2007*, Toruń 2008.
- Mucha B., *O cenzurze rosyjskiej za panowania Mikołaja I*, „Acta Universitatis Lodzensis. Folia Litteraria Polonica” 1995, z. 37, s. 57-93.
- Opacki Z., *Likwidacja unii kościelnej na „ziemiach zabranych” w 1839 r.*, [w:] *Studia z dziejów chrześcijaństwa na pograniczu kulturowym i etnicznym*, red. S. Stępień, Przemyśl 1994, s. 119-130, *Polska–Ukraina. 1000 Lat Sąsiedztwa*, t. 2.
- Pelczar J., *Zarys dziejów kaznodziejstwa w kościele katolickim*, Kraków 1896.
- Romantsov V., Huz A., *The Roman Catholic Church on the Territory of Naddnpianska Ukraine at the End of 40-s of the 19th-the Beginning of the 20th Century: Source-Based Aspect of the Problem*, „Analytic and Informative Journal Skhid. Contents: Historical sciences” 2021, vol. 2, no. 1, s. 49-55, [https://doi.org/10.21847/1728-9343.2021.2\(1\).229242](https://doi.org/10.21847/1728-9343.2021.2(1).229242).
- Wolff L., *Disunion within Union: The Uniate Church and the Partitions of Poland*, Cambridge, MA 2019, <https://doi.org/10.4159/9780674246416>.
- Баковецька О., *Політика царизму щодо Римо-Католицької Церкви в середині XIX ст.*, „Наукові записки Національного університету Острозька академія. Серія: Історичне релігієзнавство” 2011, № 5, s. 41-48.
- Баковецька О., *Римо-католицька церква в Україні в кінці XVIII-XIX столітті. Монографія*, Миколаїв 2015.
- Буравський О., *Римо-католицька церква на Правобережній Україні (кінець XVIII – початок XX ст.)*. Монографія, Житомир 2013.
- Ганчар А., *Римско-католическая церковь в Беларуси. Общественное сознание и религиозная практика (вт. пол. XIX – нач. XX вв.)*. Монографія, Минск 2015.
- Ерошкин Н., *История государственных учреждений дореволюционной России*, Москва 1983.
- Івчик Н., *Польське питання в національній політиці Російської імперії (друга половина XIX ст.)*, „Сторінки історії: збірник наукових праць” 2009, вип. 29, s. 76-86.
- Лемке М., *Очерки по истории русской цензуры и журналистики XIX столетия*, Санкт-Петербург 1904.
- Лиценберг О., *Римско-католическая церковь в России, история и правовое положение*, Саратов 2001.
- Патрушева Н., *Цензурное ведомство в государственной системе Российской империи во второй половине XIX – начале XX века*, Санкт-Петербург 2013.
- Рейфман П., *Цензура в дореволюционной, советской и постсоветской России. Курс лекций*, т. 1: *Цензура в дореволюционной России*, вип. 1: *Допетровская Россия – первая треть XIX в.*, ред. Г. Суперфин, Москва 2015.
- Савчинський В., *Цензурна політика російського самодержавства. Історико-правові аспекти*, „Проблеми історії України XIX – початку XX ст. Збірник наукових праць” 2008, вип. 15, s. 148-152.

Dysertacje:

- Амбарцумов И., Неправославные христианские исповедания в системе российской государственности (конец XIX в. – июль 1914 г.), Санкт-Петербург 2014 [dysertacja na stopień kandydata nauk historycznych napisana pod kierunkiem prof. B. Galpieriny, Rosyjski Państwowy Uniwersytet Pedagogiczny im. A. Hercena].
- Грукач В., Інститут генерал-губернаторства у Правобережній Україні. Правові засади та особливості функціонування (1832-1914 pp.), Київ 2015 [dysertacja na stopień kandydata nauk prawnych napisana pod kierunkiem prof. N. Szczerbaka, Perejesławsko-Chmielnicki Państwowy Uniwersytet Pedagogiczny im. H. Skorowody], [on-line:] http://elar.naiau.kiev.ua/jspui/bitstream/123456789/1267/1/grukach_dis.pdf – 30 VIII 2022.
- Кирилюк А., Римо-католицькі монастирі Луцько-Житомирської дієцезії у кінці XVIII – першій половині XIX століття, Луцьк 2020 [dysertacja na stopień doktora filozofii napisana pod kierunkiem doc. O. Karliny, Wołyński Uniwersytet Narodowy im. Ł. Ukrainki], [on-line:] https://shron1.chtyvo.org.ua/Kyryliuk_Anna/Rymokatolytski_monastyri_LutskoZhytomyrskoi_diietsezii_u_kintsi_XVIII_pershii_polovyni_KhIKh_stol.pdf – 30 VIII 2022.
- Науменко С., Русская орфография от вариативности к единой норме. Основные этапы становления по данным лексикографических и архивных источников, Красноярск 2021 [dysertacja na stopień doktora nauk filozoficznych, Syberyjski Uniwersytet Federalny].
- Сторожук І., Суспільно-політична та культурно-освітня діяльність духовенства Волинської губернії у 1804-1905 pp., Київ 2015 [dysertacja na stopień doktora filozofii napisana pod kierunkiem W. Borysenki, Narodowy Uniwersytet Pedagogiczny im. M. Drahomanowa w Kijowie], [on-line:] https://shron1.chtyvo.org.ua/Storozhuk_Iryna/Suspilno-politychna_ta_kulturno-osvitnia_diialnist_dukhovenstva_Volynskoi_hubernii_u_1804__1905_rr.pdf – 30 VIII 2022.

Encyklopedie i słowniki:

- Католическая энциклопедия, т. 1: А-З, Москва 2002; т. 3: М-П, Москва 2002; т. 5: Х-Я, Москва 2013.
- Кириєнко О., *Цензура в Російській імперії*, [w:] *Енциклопедія історії України*, т. 10: Т-Я, ред. В. Смолій [et al.], Київ 2013, s. 449-451.
- Русский биографический словарь*, ред. А. Половцова, Санкт-Петербург 1908, s. 699.
- Шандра В., *Генерал-губернаторства в Україні. XIX – початок XX ст.*, Київ 2005, s. 288-293.
- Шандра В., *Комітет міністрів Російської імперії*, [w:] *Енциклопедія історії України*, т. 4: Ка-Ком, ред. В. Смолій [et al.], Київ 2007, s. 482-484.

Anton Huz, *The Highest Approved Regulation of the Committee of Ministers “On the Procedure for Censoring Manuscripts of Sermons Preached in Roman Catholic Churches” as an Instrument of Control of the Roman Catholic Church in the Russian Empire*

This article attempts to trace the Russian imperial policy towards the Roman Catholic Church through the lens of a normative and legal document from the times of the Russian Empire – the Highest Approved Regulation of the Committee of Ministers “On the procedure for censoring manuscripts of sermons preached in Roman Catholic churches”. This document established control of the Church by introducing censorship, and thus interfering with the process of preparing, censoring and approving sermons written by the Roman Catholic clergy.

Keywords: Roman Catholic Church, sermon, Russian Empire, Committee of Ministers, regulation, censorship